

Osmanlı'dan Günümüze İzmir Mahallelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısının Mekâna Yansımaları¹

Gözde EKŞİOĞLU ÇETİNTAĞRA² & Neslihan KARATAŞ ÜNVERDİ³

Öz

Mahalle, dar bir alanda yer alan, kişisel ilişkilerin egemen olduğu, yaşayanların yürüme uzaklığı içinde ortak kent kolaylıklarından güçlük çekmeden yararlanabilen küçük yerleşim birimi olarak ifade edilmektedir. Mahalle bu özelliğinin dışında kültür, dayanışma, ekonomik ve yönetsel birim olma özelliklerini de taşımaktadır. Dolayısıyla mahallenin dönemler itibariyle sosyal ve ekonomik gelişimi, eski çağ kentlerinde olduğu gibi günümüz metropollerinde de oluşum süreçlerine tekabül eder. Bu bağlamda İzmir geçmişten günümüze kozmopolit yapısı ve geçirdiği dönemler itibariyle bu konuda inceleme yapılabilecek özgün kentlerden birisidir. Bu çalışma, Osmanlı'dan günümüze İzmir'in mahallelerinin dönemler itibariyle değişim ve dönüşümlerinin ele alındığı bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Mahalle, İzmir, Osmanlı Dönemi, Modern-Postmodern

The Spatial Reflections of The Socio-Economic Structures of Izmir Neighborhoods from Ottoman to Present-Day

Abstract

The neighborhood is a minor settlement which is located in a narrow space, dominated by personal relationships and in which the residents can reach the common urban amenities readily. Furthermore, the other features of neighborhood are being cultural, cooperation, economic and administrative unit. Hence, the periodical social and economic development of the neighborhood corresponds to the evolutions of present-day metropolis till the ancient period cities. In this sense, Izmir is one of the unique cities with its cosmopolitan structure and the periods that the city passed. In this study, the changes and transformations of Izmir's neighborhoods are aimed to discuss in the light of the Ottoman period to date.

Keywords: Neighborhood, Izmir, Ottoman Period, Modern-Postmodern

¹ Bu çalışma, 1. Uluslararası Niğde Dil, Kültür ve Tarih Sempozyumu'nda, 5 Mayıs 2012 tarihinde sözlü olarak sunulan, ancak herhangi bir dergi ya da kitapta yayınlanmayan bildirinin, geliştirilmiş halidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, gözde.eksioglu@deu.edu.tr

³ Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, neslihan.karatas@deu.edu.tr

Bu makale URKUND programı yardımıyla intihale karşı kontrol edilmiştir.

1. Giriş

İnsanlık tarihi için en önemli devrimlerden birisi olan sanayi devrimi, kent için büyük bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Giddens'in (1994) ifadesiyle, 17. yüzyılda Avrupa'da başlayıp bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimi olan bu dönem, modernite olarak da tarif edilmektedir. Dönemin özellikleri aydınlanma, rasyonalizm ve pozitivizm temeline oturmaktadır. İnsan yaşantısını topyekûn dönüştüren bu dönem, kentten ayrı düşünülmemelidir. Dolayısıyla, kent ve kente ait mekânlar, sanayi dönemi bağlamında, öncesi ve sonrası ile birlikte değerlendirilmelidir.

Sanayi dönemi öncesi tarım toplumunda, tarımsal üretimin ihtiyaçlarından dolayı coğrafi koşullara uygun alanlarda kurulan yerleşim alanları, ekolojinin birleştiriciliğinde, farklı kültürlerin bir arada yaşamasını sağlamıştır. Ayrıca siyasi ve ekonomik düzlemlerde kentleşmeyi sağlayan sosyal örgütlenmelerle de bu yapı pekişmiştir. Sanayi devrimi ve bu devrimi tetikleyen teknolojik gelişmeler, kendi dönüşüm etkisini yaratarak, kentlerde ihtisaslaşmalara neden olmuştur. Dolayısıyla tarım toplumunun kent yaşantısından farklı olarak, sanayi dönemi yaşamı, sanayi ve ticaret odağında gelişmiştir. Günümüzde ise enerji kaynakları, üretim biçimleri, ulaşım-iletişim sistemleri dönüşmüş ve yaşam, tüketim odağında gelişmeye başlamıştır (Çetintahra, 2011). Bu nedenle, ekonomiye bağımlı olarak değişen mekân, kentin her ölçeğinde farklı bir dönüşüm yaratmıştır.

Bu çalışmada, kentin en küçük birimi olan mahalle kavramı incelenmektedir. Kentin değişiminde etkili olan dönemlerden bağımsız düşünülmemesi gereken mahalle kavramı, modern öncesi, modern dönem ve modern sonrası dönemler içinde irdelenecektir. Söz konusu dönemleri, kozmopolit yapısı ile yaşayan İzmir kentinin odağa alındığı bu çalışmada, mahallenin sosyo-ekonomik yapısının dönüştürdüğü mekânsal düzen tartışılacaktır.

2. Mekânsal ve Sosyal Bağlamda Mahalle Kavramının Değişimi

Yapı taşı insan ve toplum olan mahalle, “dar bir alanda yer alan, daha çok yüz yüze ve kişisel ilişkilerin egemen olduğu, yaşayanların yürüme uzaklığı içindeki ilkokul, oyun yeri, bakkal gibi ortak kent kolaylıklarından güçlük çekmeden yararlanabilen küçük yerleşim birimi” olarak tanımlanmaktadır (Palabıyık ve Atak, 2002).

Aldo Rossi (2002), konut bölgesi olarak isimlendirdiği mahallenin, şehrin anı, parçası, evrimi ve doğası ile bağlantılı olduğunu söylemektedir. Buna göre mahalle, “belirli bir kent- sel peyzajla, belirli bir toplumsal içerik ve bunun işleviyle tanımlanan morfolojik ve yapısal birim”dir. Dolayısıyla, mahallelerin sosyal ve ekonomik gelişmeleri, eski çağ kentlerinde olduğu gibi günümüz metropollerinde de oluşum süreçlerine tekabül etmektedir (Rossi, 2002). Bu nedenle, mahalleleri anlamak, kentin dönüşüm süreçlerini daha anlamlı kılmaktadır.

Mahalle, mekânsal ve sosyal bağlamda incelendiğinde farklı ifadelendirilebilmektedir., Literatürde nüfus kriteri üzerinde durulduğu görülmektedir. Örneğin Christopher Alexander, mahallenin “doğru nüfus büyüklüğünü kent meclislerine veya yerel yönetim birimlerine baskı yapabilecek kadar organize olabilen nüfus” olarak tanımlamaktadır. Mekânsal bağlamda incelendiğinde ise en küçük mekân düzenleme ünitelerine komşuluk birimi/mahalle denmektedir (Erdoğan, 2006).

Mahalle, yerleşim yeri özelliği dışında kültür, dayanışma, ekonomik ve yönetsel birim olma özelliği de taşımaktadır (Palabıyık ve Atak, 2002). Dolayısıyla mahalle sosyal bağlamda incelendiğinde, dinsel, etnik ve ekonomik açılardan bir araya gelen toplulukların oluşturduğu mekânlar olarak görülebilmektedir (Erdoğan, 2006). Tüm bunlar göz önüne alındığında mahalle, sosyo-ekonomik yapısı ve fiziksel durumu ile beraber düşünülmesi gereken bir olgudur.

Kenti dönüştüren dönemler bazında incelendiğinde Batı’da, sanayi öncesi kentte mahalle, etnik gruplar, seçkinlik koşulu ve zengin-yoksul ayrımına göre oluşmuştur. Zanaatlar ve etnik yapı bazında oluşan sokaklar ile buna bağlı yerleşim alanları, mahallenin temelini oluşturmuştur. Sanayi döneminde ise, sosyal yapı ve etnik farklılıklar geçerliliğini yitirerek, yerini ekonomik farklılıklara bırakmıştır. Gelir gruplarına bağlı olarak oluşan sosyal farklılıklar mekâna da yansımıştır. Düşük gelir grubu, fabrika-demiryolu-bakımsız konut üçgeninde yaşarken, yüksek gelir grubu şehir dışında banli-

yölerin oluşmasına neden olmuştur. Sanayi sonrası dönemde ise, kent merkezi, tamamen düşük gelir grubuna terk edilmiş, fiziksel yapı köhneleşmiştir. Ulaşım sistemlerinin gelişmesi, kent merkezine bağımlılığı azaltmış ve kent sürekli olarak çepere yayılmıştır. Kentsel yaşam mekânının azalması, yapı strüktüründe çok katlı blokların tercih edilmesine neden olmuştur. Kentin bir bölümü çok katlı bloklardan oluşurken yine bir bölümü de tek aile konutlarından ve sıra evlerden oluşmuştur. Dolayısıyla, sosyal ve mekânsal olarak çelişkilerin yaşandığı ve mahalle kavramının dönüştüğü bu dönem, günümüzde de süregelmektedir.

Türkiye’de ise, modern öncesi- Osmanlı döneminde mahalleler, etnik ve dini farklılıklara bağlı olarak gelişmiştir. Bu dönemde, mahallelerde sınıfsal bir ayrım net olarak gözlenmemektedir. Sosyal dayanışma ve fiziki güvenliği sağlayan mahalle, bir aidiyet duygusu yaratmış, sınırları kesin çizgilerle ayrılmamış fiziksel bir yapı olarak var olmuştur. Modern dönemde ticaretin baskın gelişimiyle kentler büyümüş ve yapısı değişmeye başlamıştır. Bu dönemde ülke genelinde köklü değişimler yaşanmış olsa da geleneksel mahalle yapısı 1950’lere kadar büyük ölçüde sürdürülmüştür. Cumhuriyet’in bir modernizm projesi olması, Batı’nın kentleşme sistemlerinin, ülkede de sürdürülmesi ilkesine bağlılık yaratmıştır. Bunun en belirgin örneği apartmanlaşma olgusu olmuştur. Batılı plancı ve mimarlara yaptırılan kent planları, temelinde düzenli ve sağlıklı kenti yaratma amacı taşısa da mahalle içindeki insan ilişkilerinde köklü değişimlerin yaşanmasına dolayısıyla sosyal yapının değişmesine neden

olmuştur. Günümüzde ise mahalle, önceki dönemlere göre mekânsal açıdan da farklılıklar göstermektedir. Sınıfsal ayrışmanın keskinleşmesi ile sosyo-ekonomik yapı, mekân üzerinde baskın olarak mekânı biçimlendirmektedir.

3. İzmir'de Mahallenin Tarihsel Gelişimi

İzmir, kozmopolit yapısını uzun süre korumuş bir kenttir. Tarihsel süreç içerisinde bir liman ve ticaret kenti olarak önemli bir gelişim göstermesi bu kozmopolit yapısını pekiştirirken, mekân üzerinde de bu yansımanın izlerini dönemler içerisinde görmek mümkün olmuştur. Etnik kökene dayalı olarak gelişen kentsel mekân dönemler içerisinde farklılaşmıştır. Bugün ise, bu mekânsal farklılaşma daha çok ekonomik yapıya dayalı olarak değişim ve dönüşüm göstermiştir. Bu nedenle, mahalle yapısının kenti etkileyen süreçler bağlamında ne şekilde dönüştüğünün incelenbilmesinde İzmir'de de ön plana çıkan üç dönem -Osmanlı Dönemi (erken modernite), Cumhuriyet (modernite) dönemi ve günümüz (postmodernite) dönemi- içerisinde ele alınmasını gerekli kılmıştır.

3.1 Erken Modernite (Osmanlı) Dönemi

Osmanlı şehir yapılanmasında mahalle, sosyal ve fiziksel bir birim olarak karşımıza çıkarken, mahallede yaşayanlar ise sosyal dayanışma içinde birbirlerini tanıyan aynı zamanda

kendilerini birbirlerinin davranışlarından sorumlu hisseden bireylerden oluşmaktadır. Mahalle genellikle aynı inanca, cemaate, meslek gruplarına ve geleneklere sahip ailelerin bir araya gelmesiyle oluşurken, yerleşme için seçilmiş alan daha çok bir caminin, zaviyenin veya imaretin çevresinde olmuştur (Metin, 2009). Ancak İzmir'de erken modernite ile birlikte, mahallelerin yer seçim kriterlerinde ticaret alanlarına yakınlık da önemli bir kriter olmaya başlamıştır.

İzmir tarihsel süreç içerisinde önemli bir liman ve ticaret kenti olarak gelişimini sürdürürken, özellikle inanca bağlı oluşan mahalle ayırımının en belirgin şekilde görüldüğü kentlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer kentlerinde olduğu gibi İzmir'de de cemaatler ayrı semtlerde yaşamaktadır. Dolayısıyla Türk, Rum, Ermeni, Yahudi ve özellikle Tanzimat sonrası Müslüman olmayan azınlıklardan oluşan ve ticaret ile uğraşan Levantenler, farklı bölgelere yerleşerek İzmir'in 5 ana mahallesini oluşturmaktadır (Şekil 1). Bu ayırım, getto türü duvarlarla çevrili bir yaşam türünden çok, alışkanlıklara ve ibadet yerlerinin, okulların, toplanma yerlerinin yakınlığına bağlı etnik bir ayırımdır (Pınar, 1997).

Şekil 1. 19.yy'da İzmir'de etnik mahalleler (Kaynak: Karataş ve Çetintahra, 2011)

Bunun yanı sıra mahallelerin topografyası bile şehrin sömürge karakterini ortaya çıkarmaktadır (Nahum, 2000). Buna göre; Türk Mahallesi Pagos Dağının (Kadifekale) yamaçlarında, sokaklar boyunca düzensiz bir şekilde sıralanmış küçük ahşap evlerden oluşurken, yanında Yahudi Mahallesi uzanmaktadır. Türk Mahalleleri Kemeraltı kavisinin başladığı noktada son bulmaktadır. Museviler, Tilkilik, İkiçeşmelik ve Kemeraltı'nın Havra sokağı civarına yerleşmişlerdir. Tilkilik'in yakınında bugün Basmane Garı, 9 Eylül Meydanı ve kısmen de fuarın yer aldığı kesimde Ermeni Mahallesi bulunmaktadır. Rum Mahallesi ise 19. yüzyılda

şehrin düzlük bölgesinde ve kentin ticari merkezi ve lüks kesimi olan Frenk Mahallesi ile yan yana yer almıştır (Karataş, 2001). Kentin ticari hareketliliğine çoğunlukla hakim olan Levantenler ise, bundan dolayı liman ve yakın çevresinde yer seçmiştir.

Mahallelerin yapısal yerleşmesine baktığında Müslüman mahallelerine göre Hıristiyan mahalleleri daha düzenlidir. Bunda arazinin topografik koşullarının uygunluğu (düz ve denize yakın olması) etkilidir. Merkeze ulaşan yollar düz ve dolambaçsızdır. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra liman fonksiyonlarının dış körfez sahiline yerleşmesi ve iş merkezinin kuzeye doğru genişlemesiyle kuzeydeki Rum

Mahalleleri biraz daha kuzeye, doğudaki Yahudi Mahalleleri ise güneye doğru itilmiştir (Kıray, 1998).

Rumlar ve Levantenler, bu dönemde özellikle deniz ticareti, sanayi ve tarımla da uğraşmakta, bu nedenle üst gelir grubunun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Deniz ticaretinde bu kadar etkin olmaları mahallelerini de limana yakın bir çevrede oluşturmalarına neden olmuştur. Kordon ve liman çevresi özellikle Rumların ve Levantenlerin konutlarının bulunduğu alan olmasının yanı sıra konsoloslukları, otelleri, eğlence mekânları, kafeleri, kulüpleri, finans kuruluşları ve liman ile ilgili birimleri de içerisinde barındırmaktadır. Türkler ise daha çok devlet memurluğu, askerlik ve tarımla uğraşmaktadır. Ticaretle uğraşmamalarındaki en önemli etken, dini ve sosyal nedenlerden ötürü daha içe kapanık olan yapıları nedeni ile yeni tüketim mallarına sıcak bakmamalarıdır (Karataş, 2001).

1900'lü yılların başında 52000 Türk nüfusuna karşın 108000 Rum nüfusu bulunmakta, şehrin bazı sokaklarında Doğu kültürü tamamen ortadan kaybolarak, yan yana dizili Avrupai dükkânları görmek mümkün olmaktadır. Bu nedenle, halk tabakasının günlük konuşma dilinde

Rumca egemenken, daha üst tabakalarda Fransızca ticaret ve kültür lisansı olarak ön plana çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, bu etki seçkin Türk ailelerinde oldukça azdır. Bu durum İzmir'i İstanbul'dan sonra Türk olmayan ikinci şehir yapmıştır (Pınar, 1997).

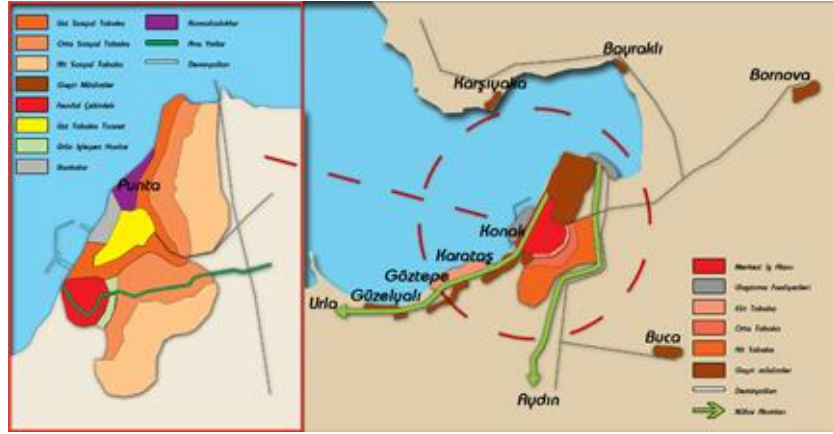
Ticaret bölgesi de satın alma gücü zayıf veya güçlü olana göre ikiye ayrılmıştır. Daha düşük satın alma gücü olanlar, Anafartalar Caddesi çevresinde (Kemeraltı) geleneksel ticari ilişkilerin yaşandığı ve dolayısıyla da arasta tipi gelişen alanlarda; yüksek satın alma gücüne sahip olanlar ise Kordon ve Yeni Hanların arkasında Frenk Çarşısı olarak bilinen ve ithal malların satıldığı alanda ticaretle uğraşmışlardır (Şekil 2). Merkezi iş alanının burada yayılması, zamanla buradaki Rum konut mahallelerini daha kuzeye iterek Gaziler Mahallesi civarına yerleşmelerine neden olmuştur. Burası orta ve düşük gelirli Rum Mahalleleri haline gelirken, Punta (Alsancak) üst orta gelirli Rum Mahalleleri olarak ortaya çıkmıştır. Buralarda özellikle Kordon ve şimdiki Cumhuriyet Meydanı ile Kültürpark arasında kalan bölge üst gelir gruplarının yerleşme yeri olmuş, Kordon'un arkasında şehir içinde olmasına rağmen geniş bahçeler içerisinde kâğıt büyük evler inşa edilmiştir (Kıray, 1998).

Şekil 2. 19.yy'da İzmir'in ticaret mekânları (Bu harita, Google Earth'den faydalanılarak hazırlanmıştır)

Müslüman mahalleri merkezi iş alanından etkilenmemiş fakat göçen nüfusun sebep olduğu yerleşme ve kaymalarla, alt gelir grupları İkiçeşmelik'ten Eşrefpaşa'ya doğru yayılmış, orta tabaka Namazgah, Tilkilik'in arkaları ve Mezarlıkbaşı'na yerleşmiştir. Müslüman orta ve üst tabakalar, daha sonra şehrin güney yönünde Karantina'ya yerleşmeye başlamışlardır. Karataş ve Karantina'dan, Göztepe ve Kokaryalı

(Güzelyalı)'ya doğru dar sahil şeridinde ve yakın tepeler üzerinde şehrin Müslüman zenginlerinin yalı ve bahçeli köşkleri yerleşmeye başlamıştır (Şekil 3). Punta, Kokaryalı (Güzelyalı) ve Göztepe'de sadece Rum ve Müslüman zenginler değil İngiliz ve Fransız ailelerin büyük bahçeler içerisindeki konutları da yer almaktadır. Fransızlar daha çok Punta (Alsancak) kısmını tercih ederken, İngilizler ise, Karantina arkasında, Göztepe civarına yerleşmiştir (Kıray, 1998).

Şekil 3. 19.yy'da İzmir'de mekânsal dağılım (Bu harita, Kıray, 1998'den yararlanılarak hazırlanmıştır)

Modern dönemin karakteristiklerinden olan ulaşım sistemlerinin (özellikle demiryolunun) gelişmesiyle üst gelir grubunun kent merkezi dışına yerleşmesi, İzmir'de Levantenlerde de görülmeye başlamıştır. Buna göre; Levantenler Buca, Bornova, Bayraklı, Karşıyaka, Göztepe, Güzelyalı gibi yerleşmelere, özel demiryolu hatları ve özel at arabaları ile ulaşabilecekleri malikâne biçiminde evler inşa etmiştir. Böylece, İzmir'in ulaşımını, ekonomisini, ticaretini en üst kademedeki kontrol edenler kendilerine, şehrin Türk, Rum, Levanten hatta diğer Avrupalı nüfus ile kıyaslanamayacak şekilde masraflı ve izole bir yerleşme yeri ve tarzı seçmişlerdir. Böylece gettolaşma dediğimiz içe dönük mahalle/yerleşim sistemi o tarihlerden itibaren özellikle üst gelir grubunda görülmeye başlanmıştır. Bu ise, modern dönemde görülmeye başlayan banliyö tarzı yerleşmelerin İzmir'deki ilk oluşumlarına işaret eder.

Osmanlı döneminde kentlerde modernleşme ve kentlerin yapısının dönüşümü 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaşanırken Osmanlı'nın ekonomisini ve kurumsal yapısını da dönüştürmeye başlamıştır. Ekonomi kapitalist

ilişkilere açılırken, modernite doğrultusunda reformlar yapılmıştır. Osmanlı yapısı içerisinde özel ve kamusal alan farklılaşmaya başlarken; bireysel haklar ve mülkiyetin kurumsallaşması gündeme gelmiş, sınıfsal farklılaşmada değişim olmuştur. Askeri düzenden gelen yönetici kesim ücretli memurlardan oluşan bürokratik bir yapıya bürünmüştür. Bu gelişimler, kentsel mekânda da değişim yaratırken özellikle liman kentlerinde bu etki daha fazla gözlenmiş, bedesten etrafındaki çarşılarından, liman çevresindeki alanlardan ve pazarlardan oluşan eski merkezlerin yanı sıra, modern bir "merkezi iş alanı" oluşmaya başlamıştır. Bu etki İzmir'de de açıkça görülmüş, merkezde bankalar, sigorta şirketleri, iş hanları, oteller kurulmuştur. Buna paralel demiryolunun gelişimi, limanın genişlemesi, devlet dairelerinin merkezde yer alması modernitenin bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır.

Demiryolu ve limanın varlığı sanayileşmenin de gelişmesine neden olurken, özellikle Alsancak'tan Bornova'ya gidiş yolu olan Daraağacı Bölgesi (bugün Alsancak Stadı'nın ön caddesi) Rum amelelerin yerleşim bölgesi olmuş, ayrıca fabrika alanları da bu alanda yer

seçmiştir. Kent merkezi büyürken işlevler çeşitlenmiş, modern ve geleneksel kesimler farklılaşmıştır. Bunların yanı sıra, kent içi ulaşımında gelişmiş yaya ulaşımının yerini araba, vapur, banliyö treni gibi toplu taşıma araçları almıştır. Bu süreç nüfus artışına neden olurken ulaşımın gelişmesi banliyöleşmeye de sebep olmuştur. Aydın demiryolu istasyonunun Alsancak'ta konumlanması, Kemeraltı'ndaki eski limanın kuzeyinde Gümrük'ten Alsancak'a uzanan sahil şeridinde yeni bir liman ve rıhtımın inşası ve rıhtıma paralel birinci ve ikinci Kordon caddelerinin açılması, merkez gelişimini kuzeye kaydırmıştır. Öte yandan, Kemeraltı'ndaki geleneksel merkez eski mekânsal yapısını korumuş, uluslararası ticaretle ilişkisi olmayan yerel ticaret ve üretim etkinliklerini barındırmaya devam etmiştir. Böylece, kentte farklı gelişim düzeyinde iki ayrı merkez oluşmuştur. Yerel ticaretle uğraşan Müslüman ve Yahudi nüfus Kemeraltı'ndaki geleneksel merkezi ve çevresindeki konut alanlarında yer seçerken, uluslararası ticarete hakim olan Levantenler, Yunanlılar ve Ermeniler ise kuzeyde gelişen Frenk Mahallesi'ne yerleşmiştir. Ulaşım düzenlemelerinin mekansal müdahaleleri ve bunlara entegre olan ticari kurumlar Frenk Mahallesi'nde yeni bir mekân temsili üretmiştir (Temiz; 2001). Böylelikle ortaya çıkan yeni kentsel odak, diğer etnik toplulukların ve daha düşük gelir gruplarının erişimini sınırlamıştır. Bu da toplumsal tabakalaşmada değişime ve yeni toplumsal sınıfın oluşmasına neden olmuştur. Konut alanlarındaki millet esaslı farklılaşmanın yanı sıra sınıf esaslı bir farklılaşma da ortaya çıkmıştır (Tekeli, 2009).

Modernleşmenin getirdiği yeni yaşam kalıpları ve kamu alanlarının ortaya çıkması, yeni arazi kullanım biçimlerini de geliştirmiştir. En önemli etkisi, toprak kaybı ile birlikte nüfus göçü alması ve kentin büyümesi ile birlikte kent çeperlerinde göçmen mahallelerinin oluşumudur. Bu dönemde, belediyenin kurulması, planlamanın kendisinin bir modernite projesi olarak ortaya çıkmasıyla özellikle yangın yerlerinde mevzii plan yapım sürecine başlanmıştır. Çıkamaz sokaklı, kent içi ulaşımın yaya olarak gerçekleştiği, organik dokulu kentler düzenli geometrisi olan araba ulaşımına elverişli yolların bulunduğu bir kente dönüşmüştür. Ayrıca bu dönemin hem modernizme geçiş hem de Osmanlı'nın yıkılıp yeni bir rejimin kurulmasını da içermesinden dolayı, mekân organizasyonunda önemli bir nitelik değişimi gözlenmeye başlamıştır.

3.2 Modern Dönem (Erken Cumhuriyet Dönemi)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda, ulus devlet yaratma amacı güdülmesi, Türkiye'nin topyekûn modernleşme projesinin ve mekân organizasyonunun, köktenci bir çağdaşlaşma yaklaşımı benimsemesini sağlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kentlerinin, sağlık, temizlik, güzellik ve modern kültürün örneği olması gerektiği vurgulanmıştır (Tekeli, 2009).

Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm kentlerinde karşılaştığı yangın yerleri sorunsalı, İzmir'de de yaşanmıştır. 1922 yılında İzmir'in ele geçirilişinin hemen ardından başlayan ve kentin 19. yüzyılın son çeyreğinde ticaret merkezi olan alanlar, günlerce süren yangın sonucunda tama-

men yok olmuştur. Bu ise kentin ekonomik faaliyetlerini de yok etmiştir. Aynı zamanda, şehrin tarihine ve uzamına damgasını vurmuş olan farklı kültürlerin mirası da silinmiştir (Smyrnelis, 2009).

İzmir'in Cumhuriyet dönemi modernleşme çalışmaları, 1923'te yapılan İktisat kongresi ile başlamıştır. İzmir'in işgalden kurtulmasının hemen ardından, kentin uluslararası ekonomisini ve ticaretini denetleyen Yunan, Ermeni ve Levantenlerin mahallelerinin çıkarılan büyük bir yangınla harabeye dönüşmesi, kentin yalnız mekânsal olarak değil ekonomik olarak da iyileştirilmesi gerekliliğini doğurmuştur (Bilsel, 2009). Ayrıca yangın yerinin uzun bir süre müdahale edilememiş olması, bu alanı hastalık yayan ve türlü suçların ve suçluların bulunduğu, toplumsal refahı tehdit eden bir hale dönüştürmüştür (Göksu, 2009).

Yangınla yerle bir olan İzmir, yangın sonrası çalışmaların yoğun olarak yapıldığı ve Cumhuriyet döneminde ilk kapsamlı şehir planının hazırlandığı kenttir. René ve Raymond Danger kardeşlere 1924-25 yıllarında kapsamlı bir plan hazırlatılmıştır. Ancak 1929 yılındaki Ekonomik Buhran, kentin imarını sekteye uğratmış, fakir bir belediye olan İzmir Belediyesi'nin kaynakları, bu planın yalnızca yangın yeri için uygulanmasına yetmiştir (Bilsel, 2010). 1933 tarihinde yürürlüğe giren Belediyeler Yapı ve Yollar Kanunu'ndaki plan yapma zorunluluğundan dolayı İzmir Belediyesi Le Corbusier ile anlaşmış ve Le Corbusier, 400.000 kişilik yeşil kent teması üzerine bir plan yapmıştır ancak plan uygulanamamıştır. 1951 yılında düzenlenen uluslararası imar planı

yarışması sonucunda Prof. Kemal Ahmet Arû, Emin Canpolat ve Gündüz Özdeş'in hazırladığı plan seçilmiş ve 1953 yılında onaylanarak yürürlüğe girmesiyle İzmir bu plan doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır.

Tüm bu planlama çalışmaları, mekânsal düzenlemeleri içerse de 1931-1941 yılları arasında Belediye başkanlığı görevinde olan Dr. Behçet Uz, kenti yalnızca fiziksel düzenlemenin ötesinde topyekûn bir sağlıklaştırma programı uygulayarak insan ölçeğine kadar indirmiştir (Seymen, 1992). Yeni ve modern bir şehir kurmak amacıyla yapılacakların, yabancılara Türkiye hakkında ilk bilgi veren kent olması ve Cumhuriyet'in yeni bir şehir yaratma isteğinin ortaya konulması açısından İzmir önemli bir konumdadır (Baran, 2003). Bu nedenle, İzmir'de hızlı bir şekilde mekânsal düzenleme çalışmaları başlamıştır. Kısacası İzmir, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin imajını, ekonomik, toplumsal ve mekânsal olarak gelişmiş bir kent üzerinden yansıtmaya çalışmıştır.

İzmir'de medeni ve modern kentsel yaşamın yaratılması için yapılanlar, genelde 3 ana başlık altında toplanabilmektedir: kentte sağlık ortamının oluşturulması, kentin fiziksel görüntüsünün ve altyapısının ve kentte yaşam biçiminin çağdaştırılmasıdır. Bu dönemde toplum sağlığını önde tutma ve ücretsiz sağlık hizmetleri, bataklıkların kurutulması ve sıtma ile savaş, hayvanlara ilişkin sağlık önlemleri, lağım ve kanalizasyon işleri, kentin sağlığını temelden etkileyen su işlerinin yapılması, mevcut suların sağlıklaştırılması ve kent ve çevre sağlığı açısından temel önlemlerin alınması gibi çalışmalar yapılmıştır (Seymen, 1992). Örneğin

Bostanlı ve Osmanlı döneminde Kokaryalı olarak bilinen ancak uygulamalardan sonra Güzel-yalı olarak anılan alanlardaki bataklıklar kuru-tulup, ağaçlandırılmış, hem toplum sağlığını tehdit eden bu alanlar kaldırılmış hem de kentin estetiğine olumlu katkı koyan park alanları yaratılmıştır (Sakar, 2009). Medeni kentsel yaşantının yaratılması için kentin fiziksel görüntüsünün ve altyapısının çağdaştırılması uygulamaları kapsamında ise, merkez garaj ve halin kurulması, kent içi ulaşım ve toplu taşıma araçları, yollar, caddeler, bulvarlar ve meydanlar, sosyal yardım kurumları, itfaiye ve telefon idaresi, işçi evleri, Karşıyaka semtinin prestijli canlı bir kent bölgesi haline getirilmesi, park, bahçe ve yolların ağaçlandırılması konularında çalışmalar yapılmıştır (Seymen, 1992). Buradaki amaç, İzmir'i yeşillendirerek güzelleştirmektir.

Kentin mekânsal dönüşümü dışında ekonomik iyileştirmelerinin yapılması gerekliliği, panayır alanındaki tecrübelerden sonra, fuar fikrinin gelişmesine neden olmuştur. Danger planında kent merkezi olan alan, kültürpark ve fuar alanına dönüştürülmüştür. Böylece, kentin uluslararası düzeyde ekonomik gelişimine katkıda bulunulmuştur (Sakar, 2009).

Erken Cumhuriyet dönemi uygulamaları, tüm dünyayı etkileyen İkinci Dünya Savaşı ile birlikte değişmeye başlamıştır. Modernite projesinin popülist eğilimlere duyarlı olarak uygulanmaya başlanmasıyla, savaş öncesi iç pazara hapsedilmiş ülke ekonomisinin dışa açılması sağlamıştır. Böylece, kamudan çok özel kesime ağırlık veren liberal söylemler çoğalmıştır. Bu durum kentte en belirgin şekilde karayolu

ağırlıklı altyapı stratejisinin tercih edilmesine neden olmuştur. Bunun dışında tarımda makineleşmenin hızlanması kırdan kopmalara neden olmuş, böylece hızlı bir iç göç ile büyükşehirlerin nüfuslarında patlamalar yaşanmıştır (Tekeli, 2009).

Yaşanan bu dönüşümle birlikte modernite projesi ilkeleri, hızlı gelişmeye yetişememiş, bireylerin yerleşim alanları için spontane çözümler bulmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda kentlerin etrafları gecekondu bölgeleri ile dolmuştur. Kentlerin altyapılarının bu hızlı süreci karşılayamayacak durumda olması, kentlerin moderniteye uygun olarak gelişen kesimleri ile kendiliğinden gelişen kesimleri birbirinden ayrılarak kentlerde ikili bir yapının oluşmasına neden olmuştur (Tekeli, 2009).

1960'lara kadar konut sunumu ise, gecekondulaşma ve yap-satçılık şeklinde olmuştur. İzmir'de de 1950'ler sonrası yaşanan büyük göçlerle, günümüzde kentsel merkeze yakın konumlanmış gecekondu bölgeleri oluşmuştur. Tarımdaki teknolojik gelişmeler, İzmir'in önemli bir liman kenti olması dolayısıyla ucuz emek akışı ve yetersiz ekonomik olanaklar, gecekonduya yaşayanların nüfus içindeki payının oldukça yükselmesine neden olmuştur.

Yaşanan hızlı kentleşme ve imarlı arsa sunumunun azlığı gibi nedenlerle de tüm kentlerde arsa fiyatları çok yükselmiş ve orta sınıflar tek parsel üzerinde konut yapma olanağını kaybetmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye genelinde görülen ikili yapıda olduğu gibi kentin meşru modern dönem yerleşim alanlarında apartmanlaşma olgusu da baş göstermiştir. Dolayısıyla

mahalleler, bu ikili yapı içinde oluşmuş ve keskin bir biçimde birbirinden ayrılmıştır (Tekeli, 2009).

3.3 Postmodern Dönem

1970 yılındaki ekonomik krizden sonra dünyada büyük bir dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna, fordist üretimden esnek üretime, ulus devletler dünyasından küresel dünyaya, modernist düşünceden post modernist düşünceye geçişler olmuştur. Bu uyum süreci içerisinde, Türkiye'de de yaşanan büyük değişimler yerleşme yapısında da önemli değişimlere neden olmuştur. Özellikle kıyı yerleşmelerine doğru büyük bir göç akımı yaşanırken, kent içi mekânlarda da ciddi değişimler görülmüştür. Bu süreç içerisinde yeni yapı sunuş biçimleri ortaya çıkmış, yapsatçı konut sunum biçiminden toplu konut sunum biçimine geçilmiştir. Bu sunum biçimi, sadece konut alanlarında gerçekleşmemiş işyerlerinde de kendini göstermiştir (Tekeli, 2009). Küçük sanayi siteleri ve organize sanayi bölgelerinin sayısı artmıştır. Kent merkezlerindeki yüksek rant oranı ve post modernist yapının getirdiği parçacıl gelişim modeli kentlerde sıçramalı bir gelişimin önünü de açmıştır. Başlangıçta boşluklu bir doku şeklinde çeperlere doğru gelişen kent, zaman içinde bu boşluklardaki arsa sahipleri tarafından yüksek yoğunluklu bir şekilde doldurulmuştur.

Göçler sonucunda kentlere çeperlerden büyük parçalar şeklinde yerleşim alanları eklenmeye başlamıştır. Bunda sadece göçler değil, büyük kentsel yatırımlar (üniversite vs.), özel araba sahipliğinin artması ve ulaşımdaki geliş-

meler (özellikle karayolu ve toplu taşıma), perakende sektörünün yapısındaki değişimler sonucu büyük dağıtım zincirlerinin ortaya çıkması ve büyük alışveriş merkezlerinin kurulması da etkili olmuştur (Tekeli, 2009). Bu sürecin diğer bir etkisi ise, kent merkezlerinde önemli oranda boşalmaların olmasıdır. Bu boşalma ile merkezler işlev değiştirirken, aynı zamanda çöküntü bölgeleri haline gelmesine neden olmuştur. Kent merkezlerinin içinin boşalması ve gecekondu bölgelerinin riskli bölgeler haline gelmesi kentlerde, kentsel dönüşüm ve yenilemeyi gündeme taşımıştır. Bu süreçte sadece fiziki mekânda değil, soylulaştırma adı altında sosyal yapıda da önemli değişimlerin gerçekleşmesi beklentisine girilmiştir.

Özellikle 1980 sonrasında nüfusun ve sermayenin yeniden dağılımı, mekân organizasyonunun dönüşümünü belirleyen temel unsurlar olmuştur. Türkiye'nin dışa açık ihracata yönelmesi, telekomünikasyon yatırımlarına önem vermesi, küresel ekonominin gereksinimi olan kurumların gelişimi (sermaye piyasaları, serbest ticaret ve üretim bölgeleri, bankacılık vs.) yerleşim yapılarındaki dönüşüm sürecini hızlandırmıştır. Kıyılaştırma süreci ve turizm yatırımlarına yönelik teşviklerle ve göçle birlikte özellikle İzmir gibi kıyı kentlerinde nüfus artışı hızlanmıştır. Bu süreçte, kent içi yapısal dönüşümde önemli boyutlara ulaşmış, sanayi üretimi desantralize olurken, denetim ve koordinasyon fonksiyonları merkezileşmiştir. En önemli değişim kent merkezlerinde yaşanmıştır. Merkezden üretim boşalırken denetim işlevi, bankacılık, finans hizmetleri vb. hizmetler yer almaya başlamıştır.

İzmir’de bu süreç içerisinde önemli değişimler yaşanmıştır. Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet döneminde önemli bir yaşama ve iş merkezi olan Konak ve çevresinde ciddi bir fonksiyon dönüşümü yaşanırken yapılaşmada da farklılıklar gözlenmeye başlanmıştır. Modernist düşünce bağlamında gelişen Konak meydanının çevresinde önemli kamu binaları, ofis yapıları, bankacılık vb. yatırımlar gözlenirken, geleneksel kent merkezi özelliği işlevini devam ettiren Kemeraltı’nda da önemli sosyal ve yapısal değişimler olmuştur. Her ne kadar tarihi kent dokusu özelliğini koruyor olsa bile geçmişte önemli bir yerleşim, üretim ve ticaret alanı olan Kemeraltı bugün sadece perakende ticaretin ve küçük imalatın yapıldığı bir alana dönüşmüştür. Bunun yanı sıra, alanın en önemli özelliklerinden birisi olan ve meslek gruplarına göre gelişen sokaklar (ayakkabıcılar çarşısı, bakırcılar çarşısı vs.) yavaş yavaş ortadan kaybolurken artık daha kozmopolit bir yapı sergilemeye başlamıştır. Alanda yaşama mekânlarının içi boşaltılırken üst katlar depo olarak kullanılmaya başlanmış veya boş bırakılmıştır. Kemeraltı çevresinde eski Yahudi, Ermeni ve Türk Mahallelerinin olduğu kısımlar çöküntü alanı haline gelirken, bu alan sadece, özellikle ilk dönem göçle gelen kesimin yer seçtiği, oldukça düşük gelir seviyesine ve alt-sosyal gruba sahip bir yaşam alanına dönüşmüştür.

Bunun yanı sıra ulaşım yapısındaki gelişimler kent çeperlerinde yeni prestij alanlarının oluşmasına neden olmuştur. Kent mekânında olan değişimler, kent ölçeğindeki

büyüme ve ulaşım olanaklarının gelişmesi konut alanlarında da önemli değişimler yaratmıştır. Özel oto sahipliğinin gelişmesi ile birlikte kent çevresindeki gecekondu alanları aşılarak merkeze daha uzak konumda yüksek ve orta gelir grupların konut alt kentleri oluşmaya başlamıştır (Tekeli, 2009). Arada kalan gecekondu alanlarında çok katlı ve apartman tipi yapılaşma kendini göstermeye başlamıştır. Bu süreç yüksek gelir gruplarının yakınında bulunan gecekondu halkasında tasfiyeyi ve onların yerine yüksek gelir gruplarına dönük yüksek standartlı konutların almasını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, İzmir’de de önemli değişimler olmuştur. Kent kuzey, güney ve doğu akslarında gelişimine devam ederken özellikle Osmanlı ve erken cumhuriyet döneminde Levantenlerin ve zengin Türk ailelerinin yazlık konutlarının ve malikânelerinin bulunduğu Karşıyaka, Buca, Bornova ve Güzelyalı gibi yerleşim alanları, kent merkezinde kalmış ve yapısal değişimler geçirerek önemli yerleşim birimleri haline gelmiştir. Özellikle postmodernist yaklaşımın getirdiği olan parçacıl ve proje tabanlı planlama yaklaşımı kentten kopuk farklı yerleşim alanlarını doğurmuştur. Bu süreç içerisinde Karşıyaka’da kent içinde kalan gecekondu bölgeleri tasfiye edilirken, bugün bunların yerini prestijli ve üst gelir gruplarına ait yeni konut bölgeleri almıştır. Siteler halinde ve dışarıya kapalı olarak gelişen bu alanlar kent içi yerleşim alanlarında mahalle tanımına farklı bir anlam yüklerken, gecekondu alanlarının yaşadığı “gönülsüz gettolaşma” bu alanlarda “gönüllü gettolaşmaya” dönüşmüştür. Bu alanlar tamamen dışarı kapalı, etrafı duvarlarla çevrili ve güvenlik kontrollü mekanlardır.

Eskinin dışarıdaki düşmana karşı kendini koruyan ve şehrin dış sınırında bulunan kale duvarları, günümüzde kent içinde kendini içerdeki düşmana karşı koruyan sanal duvarlara dönüşmüştür. Bu durum hem mekânsal hem de toplumsal parçalanmalara sebep olurken, toplumda derin uçurumlar yaratmıştır.

Konut alanlarında yaşanan bu değişim ticaret alanlarında da kendini göstermiştir. Geleneksel perakende ticaret alanları, büyük alışveriş merkezlerine dönüşürken yerleşim alanlarındaki içe kapalılık ticaret alanlarında da görülmeğe başlanmıştır. Büyük alışveriş merkezlerinin kentin gelişim aksları üzerinde yer alması kentin çeperlere doğru gelişimini tetiklerken, geleneksel ticaret alanlarının da çöküntü bölgeleri haline gelmesini yol açmıştır. Bu bağlamda, İzmir'i incelediğimizde büyük alışveriş merkezlerinin özellikle kuzey aksında (Karşıyaka-Çiğli), Batı aksında (Narlidere-Balçova) ve güney aksında (Gaziemir) yer seçtiği gözlenmiştir. Bu gelişim, kentin diğer yatırımlarını da kendine çekerken (ulaşım, altyapı, konut, eğlence, rekreasyon vs.) kentin bir yağ lekeli şeklinde büyümesine neden olmuştur. Getirilen bu yatırım kararları bulunduğu yerleşmede kentsel rantı arttırırken, sınıfsal bir dönüşüme de neden olmuştur. Eskiden bu alanlarda var olan orta-alt ya da alt sınıfı grubu buradan tasfiye ederek bu alanlar prestijli oturma bölgeleri haline dönüştürülmüştür. Güvenlikli sitelerin ve apartmanlaşmaların alanda yoğunlaştığı gözlenmiştir. Her ne kadar mekânsal anlamda bu alanlar birbiriyle yan yana bütünleşmiş gibi görünse de postmodernitenin getirdiği parçacıl, proje ta-

banlı ve alanın bütününden bağımsız olarak gelişen bir anlayışla gerçekleştirilmişlerdir. Bu parçalanma sadece mekânsal anlamda değil sosyal anlamda da keskinleşmiştir. Gelişen bu yerleşim birimlerinin çeperleri de (Narlidere, Karşıyaka, Buca vs.) bu alanlardan tasfiye edilen veya dışardan kente göçle gelmiş fakat kentle bütünleşememiş grubun yaşama mekânlarına dönüşmüştür. Bu yerleşim alanları sadece gecekondu olarak gelişmemiş, kentsel yenileme ve sağlıklaştırma adı altında kentin merkezinden çıkarılan grubun apartman tipi sitelerde kendi yaşam stillerinden tamamen farklı bir tarzda yaşama alanlarına dönüşmesini zorunlu kılmıştır. Bu gelişim tarzı, geçmişin mahalle kavramından çok farklı olarak oluşurken aynı mekânda fakat birbirinden tamamen kopuk sadece aynı mekânı paylaşan bireylerin yaşama alanları haline dönüşmüştür. İdari olarak kentlerde hala bir mahalle sınırı olmasına rağmen bu sınır aslında ekonomik sınıf esaslı bir bölünmeyi getirmiştir. Oluşan her bir site kendi içerisinde bir mahalle oluşturmaya çalışırken birbirlerine parçacıl olarak eklenmiş bu siteler ve yaşam alanları aslında birbirinden tamamen kopuk ve içe dönük olarak gelişmişlerdir. Dolayısıyla, eskinin dayanışmaya ve sosyalleşmeye dayalı mahalle kavramı artık, bireyselleşme ve yabancılaşmaya dayalı yaşama mekânlarına dönüşmüştür.

Diğer önemli bir dönüşüm ise kamusal alanlarda yaşanmıştır. Modernitenin oluşturduğu kamusal alanlar işlevini yitirirken, özellikle kentleşmenin önemli sorunlarından birisi olan güvensizlik ve yabancılaşma insanları birbirinden uzaklaştırmış, kamuya açık büyük parklar, meydanlar vb. alanların içi boşalırken

sadece geçiş bölgelerine dönüşmüştür. Kentte yaşayan insanlar artık zamanlarının büyük bir bölümünü ya kendi özel mekânlarında ya da alışveriş merkezleri gibi güvenliğin girişte sağlandığı büyük kapalı mekânlarda vaktini geçirmeye başlamıştır. Sadece üst gelir grubunun değil alt gelir grubunun da vakit geçirebileceği alanlar olarak düzenlenen bu alanlar, bu kesim için harcama mekanları olmasa bile kendilerini gösterebileceği prestij mekanlarına dönüşmüştür. Eskinin mahallelerinde bulunan ve genellikle bir toplanma, sosyalleşme ve günün önemli siyasi, politik veya sosyal olaylarının tartışıldığı alanlar olan kahvehaneler, dini tesisler, bedestenler, parklar, meydanlar vs. gibi kamusal mekânlar günümüzün mahalle anlayışında ya tamamen ortadan kalkmış ya da içeriği boşaltılmış veya işlev değiştirmiştir.

Eskinin dışa dönük (en azından kendi etnik yapısı içerisinde) mahalle anlayışı, günümüzde etnik yapıdan tamamen bağımsız içe dönük, kapalı mekânlar ve güvenli siteler halinde ve kendileri gibi benzer toplumsal sınıflara sahip homojen yaşam bölgeleri içerisinde yaşamayı tercih eden mekânlara dönüşmüştür.

4. Değerlendirme

Osmanlı'nın etnik, din, kültür vb. yapısına göre şekillenen ve de dayanışma ve sosyalleşmeyi içeren mahalle kavramı moderniteyle birlikte parçalanmaya başlarken, post-modernizm ile neredeyse ortadan kalkmıştır. Bu sürecin en keskin biçimde gözlemlendiği illerden birisi de İzmir olmuştur. Eskinin Levanten kenti olan ve bugün bile hala "Gavur" İzmir denmesine neden olan farklı etnik ve özellikle de yabancı nüfusun fazla olduğu bir yapıya sahip olan il,

savaş sonrası bu yapısını neredeyse tamamen yitirmiştir.

Ulus-devlet politikalarının oluşmaya başlaması, mübadele ve modernite ile birlikte kentin sadece sosyal yapısında değil mekânsal yapısında da ciddi dönüşümler gözlenmiştir. Bu süreç içerisinde, etnik ve dini farklılıklardan oluşan yapılanma ekonomik bağlamda da kendini göstermeye başlamıştır.

Modernizmin evrenselleştirici gücü Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte modernite, kentlerde kendini daha etkili bir şekilde hissettirmeye başlamıştır. Bu süreçten etkilenen ve modernitenin getirdiği yapılaşmayı en iyi şekilde okuduğumuz kentlerden biri olan İzmir'de özellikle yangın sonrasında modernizm anlayışı çerçevesinde gelişmiştir. Cumhuriyet öncesinde özellikle Levantenlerin yaşadığı ve kentin kalbi olan ticaret bölgesi (kıyı şeridi yerleşmeleri ve Frenk caddesi) yangınla neredeyse tamamen yok olurken, modernite anlayışı ile şekillenen imar planları ile bu izler tamamen silinmiştir. Kent, eskinin organik dokusu ile gelişen, çıkmaz sokaklarla bütünleşen ve etnik yapının kültürel özelliklerini yansıtan yapılaşmasını yitirirken, modernitenin getirdiği büyük meydanlar, bu meydanlara açılan bulvarlar ve etnik yapıya bağlı kalmaksızın tek tip oluşan yapılaşmalarla yeniden geliştirilmiştir. Dolayısıyla etnik, dini, vb. farklılıklardan oluşan ve kendine has mekânsal dokusunu oluşturan mahalleler yok olmuş, daha çok ekonomik farklılıkları içeren bir sosyo-mekânsal yapılaşma görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde modernitenin getirisi olan ulaşım ve teknolojik alandaki gelişmelerle

birlikte banliyö tipi yerleşmeler artmış (özellikle üst gelir grubunun yer aldığı), kent merkezleri boşaltılırken, çöküntü bölgeleri haline gelmiş ve erken dönem göçle beraber gelen alt sınıf bu alanlara yerleşmiştir. Bu süreç içerisinde, banliyölerle kent merkezi arasında kalan gecekondular alanlarında apartman tipi tek parsel ölçeğinde gelişmeler gözlenmeye başlanmıştır. Bu dönemde, geleneksel mahalle kavramının içeriği değişmiş, daha ziyade idari bir sınır olarak yer almıştır. Bu mahalle sınırları içerisinde kalan yerleşim alanları da birbirinden kopuk, bağımsız ve daha ziyade ekonomik temelli olarak sınıfsal bir ayrışmanın olduğu mekânlar olarak gelişmeye başlamıştır.

1980 sonrası, özellikle de postmodernizm ile birlikte günümüzde de ekonomik farklılıklardan doğan sınıfsal ayırım, mekânda kendini çok daha keskin bir şekilde göstermeye başlamıştır. Cumhuriyet döneminin ikili yapısı (gecekondular ve apartmanlaşan mahalleler) artık çoklu bir hal almış; kapalı siteler, toplu konutlar, serbest apartmanlaşmalar, gecekondular, vs. tarzı yapılaşma biçimleri kentlere egemen olmuştur. Bu nedenle mahalleler her yönü ile birbirinden ayrılmaya başlamış, günümüzde postmodernitenin dayatmaya çalıştığı parçacıl yapıyı kentsel dokuda oluşturmuştur. Bugün İzmir'de de gözlemlediğimiz birbiri ile bitişik ve yüksek yoğunluklu alanlar sosyo-ekonomik açıdan tamamen birbirinden bağımsız bir yapılaşmayı getirmiştir. Kent merkezi (Konak ve çevresi) ikili bir yapıya sahip (geleneksel ve modern) iş alanlarının ve alt sınıfın yaşadığı çöküntü alanlarının bulunduğu bir yer haline gelmeye başlamıştır. Özellikle üst ve üst-orta sınıfa

ait yapılaşmalar ise kent çeperinde kapalı siteler halinde gelişirken (Karşıyaka, Narlıdere, Buca, Bornova vb.) arada kalan alanlar ise zaman içerisinde dolarak, apartmanlaşma ve toplu konut tipi yerleşim alanları haline gelmiş, zamanla kapalı güvenli siteler kent içerisinde kalmıştır. Dolayısıyla, post-modern dönemin mahallesi aslında içe kapalı, homojen ve kendi sınıfına ait belirli bir grubun oluşturduğu, bunun yanı sıra sosyalleşme ve dayanışmanın olmadığı, sadece ekonomik açıdan benzer niteliklere sahip ama aslında birbirine son derece yabancı bireylerden oluşan mekânlar haline dönüşmüştür. Mekânda oluşan bu ayrışma, sosyal açıdan da uçurumu derinleştirirken, toplumsallaşma ve mekânsal bütünleşme açısından da ciddi sorunlar getirmiştir.

1980 sonrası gelişen liberal politikalarla birlikte kentlerdeki bu ayrımın keskinleşmesi, kentlerdeki bütünlüğün sağlanamaması ve toplumsal ve fiziksel mekân eşitsizliklerini artırması, kentleşme ve planlama politikalarının yeniden düşünülmesini gerektirmektedir. Böyle bir ortamda kente, mekânsal parçalar üzerinden bakılması ve bütüncül planlamadan uzaklaşılması kentteki parçalanmayı tetiklerken, kent bütününde getirilmesi gereken çözüm önerileri de parçacıl kalmaktadır. Her ne kadar planların uygulanma sürecinde bütüncül planlamada sürecin uzaması açısından sorunlar çıksa da, salt parçacıl olarak gelişen planlarda da eşitsiz ve hakçıl olmayan çözüm önerileri ortaya çıkabilmektedir. Bu da planlama eliyle, mekânda ve sosyal haklarda toplumda eşit olmayan bir dağılıma neden olmaktadır. Bu nedenle, özellikle toplumsal ayrışmanın keskinleşmesine neden

olan engelleyici önlemlerin alınmasında kent planlaması büyük bir önem arz etmektedir. Bir başka ifadeyle, modernitenin, mekânı düzenlemede toplumsal amaçları göz önünde tutan anlayışı ile postmodernitenin, güzelliğe ve estetiğe önem veren, kentleri tek tipleştirmeyen ama farklılıkları da içinde barındıran bir planlama anlayışının birlikte ele alınarak kentlerin geliştirilmesi bu ayırımın bu kadar keskin olmamasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Baran, Tülay Alim.** (2003). *Bir Kentin Yeniden Yapılanması: İzmir 1923-1938*. Arma Yayınları, İstanbul.
- Bilsel, Cana.** (2009). “Bir Şehir Küllerinden Yeniden Doğuyor: Cumhuriyet Smyrna’sının Kuruluşu”. Marie Carmen Smyrnelis (Ed.). (I. Ergüden, Çev.). *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 239-255.
- Bilsel, Cana.** (2010). Türkiye’de Şehircilik Yarışmalarının İlk Otuz Yılı (1927-1957): Cumhuriyet’in Kent İnşasında Uluslar arası Deneyim. *Planlama, C: 3-4*, ss. 29-46.
- Çetintahra, Ekşiöğlü Gözde.** (2011). Kent İmajı Yaratma Sürecinde Kentsel Tasarım ve Planlamanın Sorgulanması. *İdealkent Dergisi, C: 3*, ss. 158-171.
- Erdoğan, Dilşat.** (2006). *Sürdürülebilir Yaklaşımlar Çerçevesinde Mahalle Olgusu ve Aydın Merkez’de Kurtuluş, Köprülülü, Yedieylül Mahalleleri Örnekleme*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Giddens, Anthony.** (1994). *Modernliğin Sonuçları*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Göksu, Emel.** (2009). *1929 Dünya Ekonomik Buhuran Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir.
- Karataş, Neslihan.** (2001). Geçmişten Bugüne Kemeraltı. İzmir. *İzmir Kent Kültürü Dergisi, C: 4*, ss.152-161.
- Karataş, Neslihan ve Çetintahra, Ekşiöğlü Gözde.** (2011). “Osmanlı Dönemi’nde İzmir Limanının Kentin Ticari Yapısına ve Mekansal Gelişimine Etkileri”. *Uluslararası Osmanlı Medeniyeti’nde Şehir Sempozyumu*. 25-27 Kasım, Çorum, ss. 497-514.
- Kıray, Mübeccel, B.** (1998). *Örgütlemeyen Kent: İzmir*. (2. Baskı). Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara.
- Metin, Rafet.** (2009). *XVI. Yüzyılda Niğde ve Kırşehir Sancaklarında Mahalle Yapılanması*. XVI. Yüzyılda Niğde ve Kırşehir Sancaklarında Mahalle Yapılanması”, Karadeniz Araştırmaları, Sayı: 20, Kış 2009, ss. 45-58
- Nahum, Henri.** (2000). *İzmir Yahudileri*. Rıfat N. Bali (Ed.). (Estreya Seval Vali, Çev.). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Palabıyık, Hamit ve Atak, Şermin.** (2002). “Türkiye’de Mahalle Yönetimi. *Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Yerel Yönetimler*”, Bekir Parlak, Hüseyin Özgür (Ed.); Alfa Yayınları, İstanbul, ss. 331-371.
- Pınar, İlhan.** (1997). *Gezginlerin Gözüyle İzmir, XX. Yüzyıl*. Akademi Kitabevi, İzmir.
- Rossi, Aldo.** (2002). *Şehrin Mimarisi (11. Baskı)*. (Çev. Nurdan Gürbilek). Kanat Yayınları, İstanbul.
- Sakar, L. Ece.** (2007). *Atatürk’ün İzmir’i: Bir Kentin Yeniden Doğuşu, Behçet Uz*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Seymen, Ülker Baykan.** (1992). “Tek Parti Dönemi Belediyeciliğinde Behçet Uz Örneği”. Enis Batur, (Ed.), *Üç İzmir*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 297-321.
- Smyrnelis, Marie Carmen** (2009). “Yangın, Bir Yaşam Modelinin Sonu”. M.C. Smyrnelis (Ed.). (I. Ergüden, Çev.). *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 229-238.
- Tekeli, İlhan.** (2009). *Modernizm, Modernite ve Türkiye’nin Kent Planlama Tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Temiz, Ayşe Deniz.** (2001). Tarihi Kent Merkezi Kemeraltı’nda 19. Yüzyıldan Bugüne Meydana Gelen Mekansal Dönüşümler. *İzmir Kent Kültürü Dergisi, C: 4*, ss. 81-91.